

Тетяна Антонюк

Іван Огієнко – фундатор національної вищої школи в Україні

У статті аналізується внесок Івана Огієнка в справу розбудови національної системи освіти в Україні, зокрема вищої школи.

In the article the contribution of Ivan Ohijenko to the development of the national system of education in Ukraine, in particular of the higher school is analyzed.

Новітня доба окреслила важливі завдання реформування всіх сфер суспільного життя в Україні. Особливо важливою сферою суспільного та державного будівництва була і залишається освіта. Система освіти покликана забезпечити всі реформаційні і модернізаційні процеси, відродити національну культуру та систему освіти відповідно до загальносвітових стандартів та забезпечити інтеграцію вітчизняної системи вищої освіти в міжнародний освітній простір. Адже саме національна система освіти покликана створити умови для становлення і розвитку цілісної і самодостатньої особистості, орієнтованої на засвоєння загальнолюдських цінностей, на сприйняття способу життя рідного народу. Ця мета вимагає детального вивчення історії української духовної культури, що незважаючи на штучні перепони все ж дійшла до нас і засвідчила велике бажання українського народу впродовж усієї історії творити свій власний національно-освітній простір, який органічно відповідає європейському. Народ завжди мав дієвих і творчих особистостей, які глибоко розуміли завдання і потреби нації та робили все можливе для їхньої реалізації, для забезпечення подальшого розвитку суспільства. Однією з таких яскравих і талановитих особистостей є постать Івана Івановича Огієнка, який посів вагоме місце в історії української суспільно-громадської думки і просвітницького руху кінця XIX – початку XX століття.

Творча спадщина Івана Огієнка для кількох поколінь була недоступною. Сьогодні ми маємо можливість вивчати його наукову спадщину, в тому числі його концепцію національної освіти. Великий патріот І. Огієнко бачив перспективу для українського народу лише при наявності власної системи національної освіти. І. Огієнко

(1882–1972) – людина високої духовності, учений-філолог, культуролог, самовідданий діяч – патріот в державотворчій, освітньо-культурній і релігійно-церковній сферах. І. Огієнко стоїть біля витоків вищої національної освіти, у 1917 р. Центральна Рада доручила йому викладати в Київському університеті курс історії української мови. То був дуже складний період в розвитку освіти, оскільки Генеральний секретаріат намагався українізувати школу всупереч великій опозиції не тільки з боку ворогів української культури – росіян та зросійщених «малоросів», але й з боку керівників Київського шкільного округу, що зовсім ігнорували український уряд та постійно співпрацювали з Тимчасовим урядом, виконуючи його директиви [6, с. 469].

Упродовж 1917–1918 рр. І. Огієнко пише та видає посібники, методичні розробки, підручники для шкіл та самоосвіти. З 1918 р. він професор Київського університету. Справа з українізацією вищих шкіл в цей час була ще гіршою, ніж з середньою. Керівництво Київського університету у липні 1917 р. надіслало Тимчасовому урядові повідомлення, де виявило недвозначне своє ставлення до української культури. У повідомленні, зокрема, йшлося: «На всі лади пропагується і нав'язується місцевому населенню чужа й малозрозуміла йому мова, що не з'явилася витвором органічного розвитку, але штучно утворена з певним і ясним обрахунком на те, щоб зробити їх можливо менше подібною до загальноросійської мови. Проводирі українського руху домагаються завести українську мову як державну мову і мову навчання. А про те найміцнішим і найдорожчим для обох народів зв'язком є наша літературна і загальнодержавна мова, що її обидва племена з законною гордістю і майже на рівних правах можуть назвати своєю.

Домагання заступити загальноросійську літературну мову в майбутній Україні такою штучно утвореною і недостатньо ще розробленою мовою загрожує затримання розвитку освіченості тому народові, що змушений буде нею користуватися» [6, с. 470].

За Київським університетом виступив Київський політехнічний інститут та Одеський університет [6, с. 471]. У цих складних умовах доводилося утримання нових українських вищих навчальних закладів покласти на українське громадянство. 5 жовтня 1917 р. в Києві відкрито Український народний університет в складі трьох факультетів: історично-філологічного, фізико-математичного та правничого, а також підготовчих до університету курсів із загальною кількістю слухачів – 1400. 7 листопада 1917 р. відкрито в Києві на громадські та приватні кошти Українську науково-педагогічну академію, що мала готувати вчителів українознавства для середніх шкіл [6, с. 471].

Плідно працював І. Огієнко за часів Гетьманату. Гетьманський уряд призначає його головою комісії створення нових вищих шкіл. Працюючи на цій посаді, І. Огієнко організував українські державні університети в Києві та Кам'янець-Подільському, приватний український історичний факультет у Полтаві, викладав українську мову на Вищих жіночих курсах, у Духовній академії.

6 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського державного університету в Києві, ним став Український народний університет, що був відкритий урядом УНР 5 жовтня 1917 р. Український державний університет складався з чотирьох факультетів: історично-філологічного, фізико-математичного, правничого та медичного. Ректором був призначений в. о. звичайного професора Іван Ганіцький. Університет містився в будинку колишньої Артилерійської школи [6, с. 477].

22 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Спочатку він мав три факультети: богословський, історико-філологічний та фізико-математичний. З початком 1919 р. організовано сільськогосподарський факультет, а восени 1919 р. – правничий. З 12 жовтня 1918 р. Наказом міністерства освіти І. Огієнко був направлений на роботу ректором Кам'янець-Подільського університету. Університет розмістився в будинку, де перед тим містилася 8-класна технічна школа. Сільськогосподарський факультет мав окреме приміщення, крім того 100 десятин поля, що його подарувала університетові кам'янецька міська дума. Станом на 1 липня 1920 р. кадрове забез-

печення університету було таким: один заслужений звичайний професор, 2 звичайних, 2 в. о. звичайного професора, одного надзвичайного професора, 5 в. о. надзвичайного професора, 14 приват-доцентів, 11 в. о. приват-доцента, 15 старших асистентів, 5 молодших асистентів, 6 лекторів та 3 професорських стипендіатів. Разом 65 осіб. Слухачів на той час було 1401, з них студентів – 1112, студенток – 289, причому дійсних студентів було 914, вільних слухачів – 487. Дійсні студенти і вільні слухачі розподілялися за факультетом так: богословський – 40; історично-філологічний – 338; фізико-математичний – 478; правничий – 310; сільськогосподарський – 235. Розподіл за національністю студентів і вільних слухачів був таким: українська – 1111; єврейська – 211; польська – 35; російська – 32; німецька – 8; білоруська – 3; вірменська – 1 [6, с. 477–478].

З приходом більшовиків до Кам'янця-Подільського у середині квітня 1918 р., за наказом комісара освіти Володимира Затонського богословський факультет було закрито. З червня 1918 р. війська УНР під проводом полковника Олександра Удовиченка захопили місто і від того часу богословський факультет почав знову функціонувати [6, с. 478].

6 жовтня 1918 р. в Полтаві, з ініціативи товариства «Просвіта» відбулося відкриття українського університету. Перед виникненням в Полтаві Українського університету там працював з осені 1917 р. російський правничий факультет, що був за професорсько-викладацьким складом філією Харківського університету. Правничий факультет проіснував неповний рік, причиною згорання його діяльності було погіршення залізничної комунікації, що ускладнило приїзд харківських викладачів до Полтави. Після ліквідації правничого факультету товариство «Просвіта» за підтримки уряду відкрило в Полтаві університет в складі двох факультетів – історично-філологічний та математично-природничий також з участю харківських професорів у доповнення до місцевих викладацьких кадрів. Серед харківських професорів, що викладали в Полтавському університеті, були такі учені, як Д. Багалій, Ф. Шміт, М. Сумцов. З числа місцевих викладачів тут працювали колишній професор петербурзької духовної академії М. Сагарда, В. Щербаківський, Н. Мірза-Авак'янц, В. Щепотьєв. Студентський склад був представлений переважно селянською молоддю, а тому за національністю студентська маса була українська. Кількість студентів була досить велика, але мінлива, бо в ті буремні часи, коли одна навала

окупантів змінювалася іншою, кількість студентства значно зменшувалася. Заняття в університеті відбувалися після полудня, отже, студенти мали можливість заробляти собі на навчання і життя в Полтаві. Університет розміщувався в помешканні гімназії Старицької. З часу окупації України більшовиками Полтавський університет перетворено в Інститут народної освіти [6, с. 478–479].

У першому та другому урядах Директорії УНР, будучи міністром освіти, І. Огієнко спрямував зусилля на відновлення роботи комісій в справі єдиної школи та всенародного навчання, відновлення попередніх органів управління освітою, що їх скасував Гетьманат, на розробку цілої низки нових законопроектів [2, с. 869].

29 січня 1919 р. трудовий конгрес у Києві утворив культурно-освітню комісію, до якої увійшли 10 делегатів. Головою комісії було обрано Євгена Вирового, учителя катеринославської комерційної школи. Комісія зосередила увагу на розгляді законопроекту про управління освітою в центрі і на місцях. 24 лютого 1919 р. у Рівному Директорія затвердила закон про управління освітою. Згідно з ухваленим законом, управління народною освітою децентралізувалося, а саме, передавалося колегіальним органам з представників трьох елементів – землі (представники місцевого самоврядування), влади (комісар народної освіти) та організованого учительства (вибрані члени учительських спілок). Отже, заснування шкільних рад при земствах та введення в шкільні управи членів земських управ мало своїм завданням міцно зв'язати шкільне управління з самоврядуванням. Комісари освіти вводилися до складу членів шкільних управ і призначалися головами тих управ, що давало міністерству освіти можливість здійснювати постійний контроль над місцевими освітніми установами. Цим же законом утворювалася при міністерстві освіти Головна шкільна рада в складі 21 членів як дорадчий орган.

Міністерство освіти під керівництвом І. Огієнка здійснювало надзвичайно відповідальну роботу – працювало над остаточною редакцією проекту програми єдиної школи. Було створено комісію в складі 14 галичан і 14 наддніпрянців під головуванням П. Холодного для розгляду проекту програми єдиної школи. Виготовлений проект програми для першого циклу єдиної школи, так званої основної школи, було надруковано в Кам'янці-Подільському коштом міністерства освіти під назвою «Проект єдиної школи на Україні. Книга 1. Основна школа» (Кам'янець-Подільський, 1919,

172 с.). Програма другого циклу єдиної школи, так званої колегії, залишалася в рукописі.

Згідно з проектом, єдина школа, обов'язкова для всіх дітей, передбачала два цикли основної школи та колегії. Основна школа мала два ступені молодшої основної школи та старшої основної школи. Курс основної школи – 8-річний, по 4 роки в кожному ступені, курс колегії – 4-річний. Єдина школа планувалася загальноосвітньою; професійна школа відокремлювалася та будувалася поверх загальноосвітньої школи на різних її ступенях. Єдина школа, крім того, мала відбуватися як школа виховна, наука в ній мала стати засобом до виховання, та діяльна, бо при вивченні будь-якого предмета головним методом мав стати дієвий принцип. За цією програмою єдиної школи проводилося навчання в народних школах Поділля від 1919 р. до встановлення радянської влади.

Колегія за проектом єдиної школи мала будуватися в декількох варіантах відповідно до нахилів дітей або до особливостей, серед яких вони живуть. Учні, що цікавляться більше гуманітарними науками, мали навчатися в гуманістичному відділі колегії, ті, що схильні до реального знання, мали навчатися в реальному відділі колегії. Для шкіл в районі сільського господарства передбачалися природничі дисципліни сільськогосподарського характеру, для шкіл в районі широких торговельних оборотів – економічні дисципліни. Були утворені сільськогосподарський, економічний та інші відділи колегії. Варіативність колегії передбачала разом з тим певний рівень її випускників, однаковий для всіх. Заміна однієї дисципліни іншою або скорочення однієї і поширення іншої здійснювалася за сталим принципом. Таким принципом передбачалася рівноцінність у виховному значенні наук або тих частин наук, що замінюють одна одну. Рукописний проект намічав шість варіантів колегії: гуманістичний відділ з одною класичною мовою і одною новою мовою; гуманістичний відділ з двома класичними мовами і однією новою; гуманістичний відділ з трьома новими мовами або з одною класичною та двома новими мовами; реальний відділ; економічний відділ; дівочий відділ (дві нові мови, рукоділля, хатнє господарство). Рукописний проект колегії вміщував 23 програми різних предметів [6, с. 484].

За міністра І. Огієнка була створена спеціальна комісія, сформована з видатних українських учених і педагогів, що виробила найголовніші правила українського правопису. 17 січня 1919 р.

міністр освіти І. Огієнко затвердив їх для шкільного вжитку на території всієї України.

У січні 1919 р. Директорія видала закон про державну українську мову в Українській Народній Республіці та про обов'язкове використання української мови у внутрішнім діловодстві Української академії наук.

26 січня 1919 р. Директорія затвердила закон про збільшення державної допомоги на утримання учителів початкових шкіл, а саме, річне утримання учителів тих шкіл визначено в 3600 крб., законовчителів 420 крб. За кожний шкільний комплект.

Для підготовки учительства ухвалено організувати з 1 січня 1919 р. один учительський інститут, а з осені 1919 р. – ще 8 інститутів. Крім того, ухвалено законопроект двосеместрових педагогічних курсів.

Справі вищої освіти за Директорії надавалося багато уваги: при міністерстві організовано окремий департамент вищої школи, а також Раду в справі вищої школи, розпочато розроблення проектів утворення нових українських вищих шкіл [6, с. 484–485]. За концепцією національної освіти І. Огієнка, реформа вищої школи була пов'язана зі шкільною освітою, враховувала її загально-освітні принципи, водночас орієнтувалася на тогочасні світові досягнення в організації навчання та виховання молоді. «Наш Університет, – підкреслював І. Огієнко на його відкритті 22 жовтня 1918 р., – український по духові й устроєві, а наша мета – науковий досвід і виховання молоді. Університет виховуватиме інтелігенцію, буде вселяти любов до інших народів: якщо ти руський – то будь руським, Якщо ти поляк – то будь поляком, якщо ти єврей – то будь євреєм. Університет буде зв'язком між професорами та студентами, що дасть змогу працювати разом на користь рідної України» [7, с. 7].

Ректор І. Огієнко прагнув, щоб в університеті панувала доброзичлива, демократична атмосфера, не було фактів зловживання становищем, замовчування недоліків, вживалися заходи до виправлення нетерпимої ситуації. Молодь гостро реагувала на різні відхилення, доноси, які помічала за урядовцями, викладачами і навіть за ректором. Досить багато позитивних відгуків про І. Огієнка як талановитого керівника було сказано його співробітниками та учнями. «Мав нагоду бачити, яка сильна творча індивідуальність Ректора професора І. Огієнка» [1, с. 18]. Ректор І. Огієнко надавав значну матеріальну та організаційну допомогу українському вищому

шкільництву, його любили і поважали студенти, «Для нас, студентів, став і учителем, і Батьком, бо ми завжди, без всякого вагання й страху, зверталися до нього в усіх випадках нашого нового студентського життя. І нікому ніколи не було від нього відказу. Ніхто ніколи не бачив його холодним чи безучасним до студентських інтересів» [4, с. 2]. Він зрікся свого ректорського утримання і передав його на заснування студентських стипендій.

Для того, щоб студенти могли успішно навчатись, І. Огієнко як «ректор дбав не тільки про бібліотечне поповнення, але й про її належну внутрішню організацію. І. Огієнко власним прикладом високої всебічної працездатності й ентузіазму вів за собою все оточення. Професура, студентство й урядовці, за прикладом ректора, не покладали рук в невисипущій праці й веденню своєї Alma Mater» [1, с. 18].

Очолюючи міністерство освіти із січня по квітень 1919 р., І. Огієнко продовжував і поглиблював освітні реформи, започатковані першим міністром освіти І. Стешенком. Одним із перших наказів міністра І. Огієнка був наказ про мову, підписаний 30 січня 1919 р. Відповідно до цього наказу: «1. Закликом Української народної Республіки від 1 січня 1919 р. державною мовою на Україні визнано мову українську. Тому викладовою мовою по всіх школах України – вищих, середніх та нижчих – повинна бути мова українська.

2. Наказую, аби зо дня оголошення цього наказу всі навчителі, що володіють українською мовою по всіх школах вищих, середніх, нижчих, почали виклади всіх лекцій українською мовою.

3. Тимчасово з дозволу Міністра народної освіти – для вищих шкіл, губерніального комісара – для середніх, повітового комісара – для нижчих шкіл викладовою мовою окремого навчителя може бути і інша мова...

4. Національно розмежовані школи користуються для навчання мовою своєї нації» [3]. Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найсвятіший

вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я...

І поки живе мова – житиме й народ, його національність. Не стане мови – не стане й національності...» [5, с. 239].

Ось чому мова завжди має велике значення в національному русі і чому ставлять її завжди на перше місце серед інших питань. Ось чому із прийняттям Україною незалежності було прийнято закон «Про мову».

Визначивши напрямки і основні засади реформування освіти, І. Огієнко докладав зусиль до того, щоб державна українська школа базувалася на принципах спадкоємності всіх видів навчання, була демократичною і соціально доступною [6, с. 67]. Він вважав, що необхідно виховувати щирих патріотів, гідних громадян України, які б мали високий рівень освіти та культури; навчальний процес усіх типів навчальних закладів слід пов'язувати із життям, історією і традиціями народу; система вищих навчальних закладів має формувати національно свідомі, високоосвічені кадри педагогічних працівників.

На думку І. Огієнка, поняття «українська національна свідомість» має включати в себе такі складові, як:

– усвідомлення того, що український народ є окремий народ, як і будь-який інший гідний свого місця в історії і світовій цивілізації;

– відчуття власної причетності до долі свого народу, його минулого, теперішнього і майбутнього;

– пошанування історії культури, традиції, звичаїв, мови свого народу;

– прагнення примножувати славу і гідність свого народу, його традиції і духовні багатства;

– готовність захищати честь і гідність, свободу і незалежність свого народу, утверджувати його державність.

В умовах реформування освітньої системи в Україні великої ваги набувають такі ідеї І. Огієнка: 1. Українізація навчального процесу у всіх типах навчальних закладів. 2. Всебічна підтримка виховання національно свідомих кадрів. 3. Забезпечення єдності, доступності і наступності усіх ланок навчання. 4. Здійснення в усіх ланках національної освіти виховання патріотів, гідних громадян української держави. Побудова сучасної вітчизняної системи освіти на цих засадах забезпечить реалізацію головних завдань її реформування та входження в міжнародний освітній простір.

1. *Биковський Л.* Бібліотека Кам'янець-Подільського університету // Слово істини. – Вінніпег, 1949. – Число 3 (15) – С. 15–20.

2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Рима-ренко (відп. Ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

3. Наказ по Міністерству освіти від 30 січня 1919 р. // Освіта (Кам'янець-Подільський) – 1919. – № 4. 4. Огієнко – міністр освіти // Слово істини. – Вінніпег, 1951. – Число 4(40) – С. 2. 5. *Огієнко І.* Українська культура. – К., 1918. – 250 с.

6. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с. 7. *Тимошик М. С.* «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег. – К., 2000. – 548 с. 8. *Тюрменко І. І.* Життя, віддане народowi: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Історія України. – 1999. – № 6. – С. 5–9.